

Sąvoka lietuvių mokslo kalboje

ASTA MITKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: terminas, sąvoka, tekstynas, mokslo kalba, sintagminiai santykiai, semantiniai santykiai, konjunkcinė vartosena, kontekstiniai sinonimai

Termino *terminas* apibrėžtyse dažniausiai neišsiverčiama be termino *sąvoka*, mat terminas įprastai apibrėžiamas kaip sąvokos įvardijimas. Galima drąsiai teigti, kad sąvoka, kaip ir terminas, yra pamatinė terminologijos sąvoka (ir, be abejo, terminas). Tradicinėje (dar vadinamoje bendrąja) terminologijos teorijoje termino ir sąvokos santykis formaliai atitinka žodžio ir reikšmės santykį (Kageura 2002: 22)¹.

Pagrindinės terminologijos darbo kryptys – onomasiologinė (nuo sąvokų prie terminų) ir semasiologinė (nuo terminų prie sąvokų). Onomasiologinės krypties terminologijos tyrimuose centrinė vieta atitenka sąvokai (tai lemia ir atitinkamus tyrimų rezultatus)². Be to, sąvoka yra viena iš labiausiai diskutuojamų terminologijos kategorijų, ypač vadinamosios Vienos terminologijos mokyklos atstovų. Nepaisant sąvokai „sąvoka“ skiriamo dėmesio terminologijos darbuose, jos esmė vis dar nėra iki galo atskleista (Tatarinovas 2006: 143–144).

Tekstai yra laikomi labai svarbiais netiesioginiais šaltiniais, iš kurių galima gauti informacijos apie sąvokas. Sąvoką diskurse galima pasiekti per jos designatą, per terminą (Santos et al. 2015: 155, 156, 157). Naujosios terminologijos teorijos (komunikacinė terminologijos teorija, sociokognityvinė terminologija, rėmų (freimų) terminologija) teikia pirmenybę būtent tekstų analizei (Faber Benítez 2009: 120). Pastebėta, kad lietuvių

¹ Lietuvių kalbotyroje apie žodžio reikšmės ir sąvokos santykį rašė Evalda Jakaitienė (2010: 46–49), Aloyzas Gudavičius (2012) ir kt.

² Onomasiologinės krypties kraštutinis terminas – terminai laikomi tik sąvokų etiketėmis (Faber Benítez 2009: 111; Kageura 2015: 47 ir kt.).

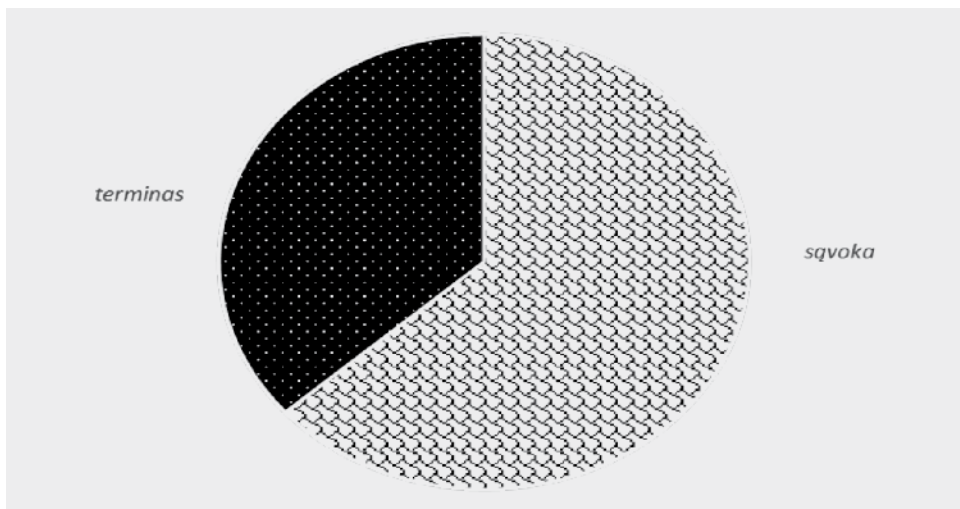
moksliniame diskurse nevengiama termino *sąvoka*³, todėl tikėtina, jog iš mokslinių tekstų galima daugiau ar mažiau sužinoti apie pačią sąvoką „sąvoka“. Šiame straipsnyje aprašoma termino *sąvoka* vartoseną mokslo kalboje: tyrimu buvo siekiama nustatyti termino semantinius (kontekstinius) partnerius, jo semantinę (teminę) aplinką ir pagal termino vartosenos ypatumus nubrėžti sąvokos „sąvoka“ apmatų. Tai tekstynų paremtas (angl. *corpus-based*) tyrimas, kurio pagrindinis šaltinis – *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas* CorALit (viešai prieinamas variantas: <http://coralit.lt>). Tekstynas sudarytas iš 1999–2009 m. paskelbtų humanitarinių, socialinių, fizinių, biomedicinos ir technologijos mokslų įvairių tipų tekstų, o jo apimtis – 9 milijonai žodžių (plačiau apie tekstyną žr. Usonienė et. al. 2008). Šis tekstynas, nors ir nedidelis, kelerius metus nebeatnaujinamas, o paieška jame gana ribota, vis dėlto yra gana patogus išteklius dabartinei rašytinei lietuvių mokslo kalbai ir terminijai tirti.

Lietuvių mokslo kalbos tekstynė CorALit lema *sąvoka* pavartota 779 kartus (visų minėtų mokslų kryptų tekstuose). Vadinasi, šis terminas tame pačiame tekstynė daugiau nei pusantro karto dažnesnis už terminologijos terminą *terminas*, kuris pasitaikė 447 kartus (santykis pavaizduotas 1 pav.). Beje, pastebėta, kad viename iš humanitarinių mokslų tekstų, patekusių į tiriamąjį tekstyną, terminu *sąvoka* įvardijama žodžiu, o ne terminu išreiškiama sąvoka, t. y. ne mokslinė ar dalykinė sąvoka. Bet kokiu atveju terminą *sąvoka* greičiausiai galima laikyti bendruoju mokslo terminu, kaip kokį *metodą* ar *teoriją*⁴. Kitas klausimas, ar *sąvoka* yra metakalbos vienetas kaip ir *terminas*. A. Gudavičiaus nuomone – veikiausiai, ne, plg.: „Atrodo, kad kalbotyroje sąvokos terminas, nusakantis logiškai sutvarkytą pasaulio pažinimo rezultatą sąmonėje, visai nereikalingas. <...> Terminai *sąvoka* ir *konceptas* fiksuoja pažinimo rezultatus, pirmasis loginę, koncentruotą formą, antrasis – labiau individualizuotą holistinį pavidalą; šie terminai priklausytų logikos ir epistemologijos mokslams“ (Gudavičius 2012: 112, 117).

³ 1 milijono žodžių morfologiškai anotuoto tekstyno pagrindu Andriaus Utkos sudarytame *Dažniniame rašytinės lietuvių kalbos žodyne* (2009) žodis *sąvoka* užima 572-ą vietą (pavartojimo dažnis – 244). Galime palyginti – nevienareikšmis *terminas* tame žodyne yra 916-oje vietoje (pavartota 156 kartus).

⁴ Plg. sąvoka – „filos., log. kategorija, reiškianti minties turinio vienetą, nusakantį daiktus, reiškinius ir išreiškianti esmines jų savybes. <...> Mat. logikoje Δ yra suprantama kaip log. klasė, analizuojant ją turinio požiūriu, aiškinantis klasę sudarančių objektų esminius ir bendruosius požymius“ (VLE).

1 pav. Terminų *sqvoka* ir *terminas* santykis pagal dažnumą tekstyne

Programa *Antconc 3.4.4w*⁵ apdorojus atrinktas konkordanso eilutes su terminu *sqvoka*, automatiškai nustatyti dažniausi greta esantys tiriamojo termino kontekstiniai partneriai – einantys iš karto po šio termino (žr. 2 pav.) arba prieš pat jį (žr. 3 pav.). Iš paveikslų matyti, kad kai kurie kontekstiniai partneriai, pavyzdžiui, *galios*, *termofikacija*, greičiausiai į tekstą pateko iš to paties teksto. Neatmestina ir duomenų apdorojimo klaidų tikimybė.

Laisva lietuvių kalbos žodžių tvarka sakinyje lemia, kad tiriant konkordansą būtina atsižvelgti į visus sakinio narius, neužtenka susikoncentruoti į kelias kontekstinių partnerių pozicijas tiriamojo žodžio atžvilgiu (Marcinkevičienė 2010: 49). Dėl to, tiriant termino *sqvoka* vartoseną, kiekvienoje 300 spaudos ženklų ilgio konkordanso eilutėje visų pirma buvo ieškoma sakinio, kuriame yra rūpimas terminas, pradžios ir pabaigos. Gretimi konkordanso eilučių sakiniai peržvelgti ieškant tiriamojo termino kontekstinių sinonimų.

Pasirinkta tyrimo metodika – semantinė žodžių junginių analizė. Tyrimo metodika buvo išbandyta analizuojant termino *terminas* vartoseną (žr. Mitkevičienė 2016) ir pateisino lūkesčius. Visų pirma buvo nustatomi žodžių junginiai, į kuriuos įeina terminas *sqvoka*, ir žiūrima, kokia šio termino funkcija (subjektas, objektas, atributas, aplinkybė ar predi-

⁵ Žr. <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>.

2 pav. Dažniausi iš karto po termino *sąvoka* einantys žodžiai tekстыne

Concordance		Concordance Plot		File View	Clusters/N-Grams	Collocates	Word List	Keyword List	
Total No. of Cluster Types				632	Total No. of Cluster Tokens				861
Rank	Freq	Range	Cluster						
1	11	1	sąvoka apima						
2	11	1	sąvoka yra						
3	10	1	sąvokos ir						
4	7	1	sąvokas ir						
5	6	1	sąvoka vartojama						
6	6	1	sąvokomis ir						
7	6	1	sąvoką ir						
8	5	1	sąvoka „termofikacija						
9	5	1	sąvoka „įrodymų						
10	5	1	sąvokos apibrėžimas						
11	5	1	sąvokos turinį						
12	5	1	sąvokų ir						
13	4	1	sąvoka ir						
14	4	1	sąvoka nėra						
15	4	1	sąvoka, kuri						
16	4	1	sąvokas bei						
17	4	1	sąvokas kaip						
18	4	1	sąvokos apibūdinimas						
19	4	1	sąvokos apimtys						

< > < > < > <

Search Term

☒ Words ☐ Case ☐ Regex ☐ N-Grams

sąvok*

Advanced

Cluster Size

Min. 2 Max. 2

Start Stop Sort

Min. Freq. Min. Range

1 1

Sort by ☐ Invert Order

Sort by Freq

Search Term Position

☒ On Left ☐ On Right

katyvas)⁶. Toliau tiriant termino *sąvoka* vartoseną, žodžių junginiai su terminu *sąvoka* grupuojami pagal leksinį, semantinį ir teminį panašumą⁷. Straipsnyje taip pat aptariama termino *sąvoka* konjunkcinė vartoseną ir kontekstinę sinonimiją, atspindinčios paradigminius šio termino santykius.

Termino *sąvoka* kontekstinių partnerių dažnumui didelės reikšmės čia neteikiama – net ir pavienis tiriamojo termino partneris gali būti reikšmingas, jei tiriamojoje medžiagoje esama kitų jam semantiškai ar tematiškai artimų partnerių, su kuriais jis patektų į tą pačią žodžių junginių grupę.

⁶ Terminas *sąvoka* sakinyje dažnai įeina ne į vieną junginį, todėl tuo pačiu tekstyno sakiniu galima iliustruoti ne vieną tiriamojo termino vartosenos modelį.

⁷ Remiamasi Vito Labučio semantinių žodžių junginių skirstymu (Labutis 1998), duomenys taip pat tikrinami DLKG. Klasifikuojant atributinius junginius daugiausia vadovaujasi Laimutės Bunevičiūtės straipsniu (1998).

3 pav. Dažniausi prieš pat terminą *sąvoka* einantys žodžiai tekстыne

Concordance		Concordance Plot	File View	Clusters/N-Grams	Collocates	Word List	Keyword List
Total No. of Cluster Types 605			Total No. of Cluster Tokens 861				
Rank	Freq	Range	Cluster				
1	24	1	ši sąvoka				
2	22	1	šios sąvokos				
3	9	1	galios sąvokos				
4	9	1	šių sąvokų				
5	8	1	dokumento sąvoka				
6	8	1	yra sąvokos				
7	6	1	dokumento sąvokos				
8	6	1	galios sąvoka				
9	6	1	galios" sąvoka				
10	6	1	pagrindinės sąvokos				
11	6	1	vartojama sąvoka				
12	6	1	veiklos sąvoka				
13	5	1	galios sąvoką				
14	5	1	korupcijos sąvokos				
15	5	1	vartojamos sąvokos				
16	4	1	ir sąvokas				
17	4	1	kitos sąvokos				
18	4	1	kompleksinė sąvoka				
19	4	1	lauko sąvoka				

Search Term	☒ Words	☐ Case	☐ Regex	☐ N-Grams	Cluster Size
sąvok*	Advanced				Min. 2 Max. 2
Start	Stop	Sort	Min. Freq. 1 Min. Range 1		
Sort by	☐ Invert Order	Search Term Position			
Sort by Freq	☐ On Left	☒ On Right			

1. SĄVOKA TERMINOGRAFIJOJE⁸

1.1. Sąvoka yra filosofijos, logikos, psichologijos ir kt. mokslų objektas, atitinkamai įtraukiama į tos srities žodynus⁹. Filosofijos terminų žodynuose lietuvių kalba galima rasti tokias termino *sąvoka* apibrėžtis ar aiškinimus¹⁰:

⁸ Čia terminografija suvokiama plačiai – ji apima ne tik žodynus, bet ir kitus sisteminius terminų duomenynus (terminų duomenų bazes, bankus, standartus).

⁹ Lietuviškų logikos žodynų neturime. Logikos vadovėliuose rašoma: „Sąvoka yra mąstymo forma, išreiškianti esminius ir bendruosius objektų požymius.“ (Plečkaitis 2009: 159); „apibūdindami sąvoką apsiribosime nuoroda, kad sąvoka vadinamas minties dėmuo, kuriame individai duoti kartu su jų požymiais“ (Bubelis et al. 2012: 99).

¹⁰ Filosofai nesutaria dėl sąvokų ir reikšmių santykio (ar sąvokos yra reikšmės), taip pat dėl to, ar sąvokos priklauso nuo kalbos (žr. CREPh 2000: 159; EPh 2006: 415, 416).

„viena iš pasaulio atspindėjimo mąstyme formų [čia ir toliau retinta A. M.], kuria pažįstama reiškinių, procesų esmė, apibendrinami jų esminiai požymiai ir pusės <...>“ (FŽ 1975);

„ko nors pristatymas kaip visuotinybės taip, kad tai kartu įsivaizduojama kaip daug kam bendra <...>“ (FŽ 2002)¹¹.

Lietuvos Respublikos terminų banke yra trys termino *sąvoka* apibrėžtys, įdėtos (ar pritaikytos) iš informacijos ir dokumentavimo bei terminologijos standartų ir edukologijos žodyno:

„Žinių vienetas, kurį sudaro unikalūs požymių derinys.“ (LST ISO 5127:2008 Informacija ir dokumentavimas. Aiškinamasis žodynas (tapatus ISO 5127:2001), žr. LR terminų bankas);

„Terminologijoje – pažinimo vienetas, kurį sudaro savitas požymių derinys.“ (1. Pritaikyta iš ISO 1087-1:2000; 2. NATO standartizacijos terminų aiškinamasis žodynas AAP-42B, 2011, žr. LR terminų bankas);

„Mąstymo forma, atspindinti esminius objekto požymius sąmonėje. Ji susijusi su vaizdiniu, žodžiu ir kitomis sąvokomis. Sąvoka yra klasifikacijos padarinys, t. y. sąvoka išsiskiria iš kitų vaizdinių, sąvokų, žodžių savo tikslu apibrėžtumu lyginant, grupuojant. Vaizdinys ir žodis yra jos konkretus, materializuotas pagrindas. <...> Mokymo ir auklėjimo procese buitinės sąvokos papildomos mokslo žiniomis ir tampa mokslinės (oras, vanduo, žmogus, gyvūnas, saulė, gerumas, ištikimybė ir t. t.). Specialūs mokslinių sąvokų pavadinimai – terminai. Kai kurie iš jų vartojami buityje. <...>“ (Enciklopedinis edukologijos žodynas. Sud. Leonas Jovaiša, 2007, žr. LR terminų bankas).

Iš integruotų lietuvių kalbos ir rašties išteklių informacinės sistemos *rašties.lt* matyti, kad terminas *sąvoka* yra įtrauktas į politechnikos, matematikos, informatikos terminų žodynus, apibrėžtas – informacijos bei psichologijos terminų žodynuose:

„Mintis, idėja, išreiškianti bendrus ir esminius daikto ar reiškinio požymius.“ (Trečiokaitė A. Informacijos terminų žodynas, 1993, žr. *rašties.lt*);

„Viena iš loginio mąstymo formų – aukščiausio lygio apibendrinimas. Sąvoka gali būti konkreti ir abstrakti. Abstrakčiausios sąvokos vadinamos kategorijomis. <...> Skiriamos buitinės ir mokslinės sąvokos, stichiška ir reguliuojama sąvokų raida <...>.“ (Psichologijos terminų žodynas, 1993, žr. *rašties.lt*).

Viešai prieinamoje Lietuvos standartizacijos departamento Terminų bazėje taip pat galima rasti jau cituotą apibrėžtį iš LST ISO 5127:2008, ten

¹¹ LKŽe papildymų kartotekoje (žr. LKIS) galima rasti *sąvokos* apibrėžimą iš filosofo Stasio Šalkauskio raštų: „Sąvoka yra proto padaras ir mums sako apie tai, kas yra daiktas ir kas sudaro jo esmę.“ Greičiausiai tai yra viena pirmųjų šio termino apibrėžčių.

taip pat įdėtas termino *sąvoka* straipsnis iš LST ISO 1087-1:2005 *Terminologijos darbas. Aiškinamasis žodynas. 1 dalis. Teorija ir taikymas* (tapatus ISO 1087-1:2000):

„Pažinimo vienetas, kurį sudaro savitas požymių derinys.“

Reginos Kvašytės *Mokomajame terminologijos žodynelyje* (2005) *sąvoka* kaip terminologijos terminas apibrėžiama taip:

„Bet kuris mąstymo vienetas, atspindintis esminius objekto požymius sąmonėje ir turintis turinį (vidinių ir išorinių požymių visumą) ir apimtį (visų tos sąvokos požymius turinčių objektų visumą), išreiškiamas terminu, raidiniu ar kitu simboliu.“

Nors išvardytų apibrėžčių pamatiniai žodžiai skiriasi¹², tačiau akivaizdu, kad sąvoka priskiriama mąstymo arba pažinimo sritims¹³. Cituotuose versiniuose standartuose *sąvoka* apibrėžiama kaip pažinimo arba žinių vienetas (angliškai *unit of knowledge*) – šiuose šaltiniuose sąvoka yra suvokiama kaip praktinio terminologijos darbo objektas. Tarptautiniame terminologijos standarte ISO 704 pabrėžiama, kad terminologijoje į sąvoką reikia žvelgti ne tik kaip į mąstymo vienetą, bet ir kaip pažinimo vienetą (*unit of knowledge*) (ISO 704:2009: 3). Toks sprendimas pareina iš suvokimo, kad terminai priklauso konkrečioms pažinimo sritims. Terminologijoje į sąvoką žiūrėti kaip į pažinimo ar žinių vienetą siūlo ne vienas terminologas. Pavyzdžiui, Ingrid Simonnæs pabrėžia, kad mąstymas – subjektyvus dalykas, todėl sąvoką geriau apibrėžti ne kaip mąstymo, o kaip pažinimo vienetą. Toks suvokimas leidžia sąvoką matyti dinamišką – sąvokų kaitą lemia nauji atradimai (Simonnæs 2007: 121).

1.2. Terminologijos standarte LST ISO 1087-1:2005 (žr. LSDterm) apibrėžiami rūšiniai terminai *bendroji sąvoka* ir *vienetinė sąvoka*, *dalis sąvoka* ir *visumos sąvoka*, *hiperoniminė sąvoka*, *hiponiminė sąvoka* ir *ekvoniminė sąvoka*, *gimininė sąvoka* ir *rūšinė sąvoka*, kurių motyvacinis požymis atspindi sąvokų skirstymą pagal turinį, apimtį, tarpusavio santykį. Kai kurie iš šių terminų per kitus išteklius pateko ir į LR terminų banką.

¹² Čia galima prisiminti, kad dažniausiai nevienodai suprantamos ir aiškinamos pačios turiningiausios kategorinės sąvokos (Gaivenis 2002: 38, dar žr. Keinys 2013: 52).

¹³ Plg. cituotas termino *sąvoka* apibrėžtis ir žodžio *sąvoka* aiškinimą *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Lietuvių kalbos žodyne*: „mąstymo turinio elementas, reiškiamas žodžiu ar žodžiais“ (DŽ₆), „žmogaus mąstymo forma, atspindinti esminius ir bendruosius objektų požymius; suvokimo išdava; loginė mintis apie kokį daiktą ar reiškinį“ (LKŽe).

Minėtame R. Kvašytės terminologijos žodynėlyje aiškinami jau minėti rūšiniai terminai *gimininė sąvoka* ir *rūšinė sąvoka* bei dar du terminai – *apibrėžiamoji sąvoka* ir *apibrėžiančioji sąvoka*, kuriais sąvokos įvardijamos pagal santykį su apibrėžtimi.

Išsiskiria į LR terminų banką įtraukto *Lingvodidaktikos terminų žodyno* (2012) sudėtiniai terminai, tiksliau jų apibrėžtys:

abstrakčiosios sąvokos – „[b]endrosios reikšmės ir konceptai (pvz.: laikas, erdvė, kiekybė, požymis) bei jų kalbinė raiška, kurią mokiniui reikia mokėti, kad sėkmingai komunikuotų“;

konkrečiosios sąvokos – „[b]endrųjų sąvokų realizacija konkrečioje situacijoje, tam tikrų temų (pvz., „Asmens identifikacija“, „Prekyba“, „Gamta, regionas“, „Laisvalaikis“) konkreti leksika“.

Šie antonimais įvardyti artimai susiję terminai (ekvonimai) ne tik apibrėžiami nesistemiškai, bet juose sąvoka perkeliama iš mąstymo sferos į kalbinę.

Į informacinę sistemą *rašti.lt* įtrauktuose ištekliuose taip pat esama termino *sąvoka* rūšinių ir kitokių sudėtinių terminų, kurie tuose ištekliuose yra antraštiniai (įskaitant nuorodinius) terminai, pvz.: *apibrėžiamoji sąvoka* ir *neapibrėžiamoji sąvoka* (matematika, informatika), *loginė sąvoka*, *matematinė sąvoka*, *pagrindinė sąvoka*, *pirminė sąvoka* ir *antrinė sąvoka*, *sąvoka plačiąja prasme* ir *sąvoka siaurąja prasme* (matematika). Šie terminai motyvuoti pagal sąvokos sritį, apimtį, tarpusavio santykį ar kokią kitą esminę ypatybę (terminai neapibrėžiami, todėl sunku tiksliai nustatyti motyvacinį požymį). Kituose junginiuose *sąvoka* tėra antraeilis pavadinimas – daiktų klasės įvardijimas, pvz.: *sąvoka „daugiau“*, *sąvoka „mažiau“*, *sąvoka „tarp“*, *sąvoka „lygu“*, *sąvoka „eina po“*, *sąvoka „eina prieš“*, *sąvoka „paskesnis už“*, *sąvoka „pirmesnis už“* (matematika).

2. SĄVOKA – ATRIBUTO TURĖTOJAS IR ATRIBUTAS

2.1. Terminas *sąvoka*, *Lietuvių mokslo kalbos tekstyno* duomenimis, daugeliu atvejų turi atributą arba pats yra atributas. Taip yra dėl to, kad mokslo kalboje kalbama apie konkrečias sąvokas, o ne apie sąvoką kaip tokią apskritai. Dažnai terminas *sąvoka* vartojamas su **konkrečiu sąvokos įvardijimu**, su kuriuo sudaro atributinius junginius. Tuose junginiuose *sąvoka* apibūdinama pagal vardą (vardo junginiai) arba *sąvoka* yra antraeilis tam tikros sąvokos pavadinimas, apibūdinantis tą sąvoką

pagal klasę (antraeilio pavadinimo junginiai)¹⁴. Schemiškai tai galima pavaizduoti taip:

VARDAS + *sąvoka*
sąvoka (= KLASĖ) + VARDAS

Keli pavyzdžiai:

VARDAS + *sąvoka*

„Tada ji daugiausia koncentruodavosi į branduolinio saugumo problemas, o atgrasinimo sąvoka dažniausiai buvo nagrinėjama SSRS–JAV branduolinės pusiausvyros kontekste.“¹⁵;

„Taigi jei apie mikro- ir makrosocialinę aplinką kalbame kaip apie pamatines žmogaus raidos prielaidas, tai akivaizdu, kad socialinio tinklo sąvoka yra viena iš labiausiai nusisekusių teorinių sąvokų, atveriančių galimybę šias prielaidas modeliuoti giliai ir iš esmės.“;

„Tolimojo lauko sąvoka apima natūralių barjerų sistemą (visumą): kapinyną supančias uolienas, kurių savybės nepakito dėl kapinyno įrengimo, ir aplink kapinyną esančias uolienas supančias geologines formacijas.“

***sąvoka* (= KLASĖ) + VARDAS**

„Sąvoka „kogeneracija“ reiškia vienalaikę gamybą, kai to paties proceso metu gaminama šiluminė energija bei elektros ir (arba) mechaninė energija [3], o sąvoka „termofikacija“ – centralizuotą šilumos (tik šilumos!) tiekimą iš elektrinės, gaminančios elektrą ir šilumą [5].“;

„Su sąvokomis kaimas ar kaimo vietovė siejasi daug įvairių koncepcijų ir supratimų, pavyzdžiui, gyventojų negausumas (išsisklaidymas), miestų nutolimas ar nebuvimas, priklausomumas nuo žemės ūkio ir kitų pirminių ūkio šakų, tradicinių kultūrų ir pan.“;

„Kaip pastebi monografijos „Romantizmas ir menas“ autorius Williamas Vaughanas, „sąvoka ‚romantinis / romantiškas‘ gali būti taikoma viskam, kas nepaprasta šiuolaikiniame pasaulyje“, ir pabrėžia, kad bet kokioje epochoje „galima įžvelgti romantinių požiūrių“.“

Reikia pažymėti, kad pirmojo tipo vartoseną tekstyne yra dažnesnė, ypač tais atvejais, kai *sąvoka* neturi jokio kito atributo. Kadangi analizuojama

¹⁴ Nors *sąvoka* kaip antraeilis pavadinimas (apozicija) yra šalutinis junginio dėmuo, bet kai junginys *sąvoka* + VARDAS turi priklausomąjį dėmenį, čia kalbama apie junginius su *sąvoka* – būtent šis terminas laikomas antraeilio pavadinimo junginio atstovu (plačiau Mitkevičienė 2016: 79).

¹⁵ Pavyzdžiai iš tekstyne netaisyti, išskyrus pastebėtas korektūros klaidas. Terminai kaip ir tekstyne nekursyvinami, nors originaliaame tekste kursyvas turbūt buvo.

tekstyno medžiaga, kurioje nėra kursyvo, sunku pasakyti ar, kai konkreti sąvoka nėra išskirta kabutėmis, ji apskritai kaip nors tekste buvo išskirta. Jei konkreti sąvoka tekste nėra išskiriama, tada antrojo tipo junginiai, regis, yra aiškesni. Būtent antrojo tipo junginiai tiriamojoje medžiagoje vartojami tada, kai konkreti sąvoka įvardijama nelietuviškais žodžiais, pvz.:

„Remdamasi M. Foucault ji skiria sąvoką *zoė*, reiškiančią „paprastą, pliką gyvenimo faktą, bendrą visoms gyvoms būtybėms“; nuo bios, nurodančio „gyvenimo formą ir būdą“.“

Konkrečių sąvokų įvardijimai taip pat, savaime suprantama, tekste pakeičiami substitutais. Tai matyti ir iš tiriamosios medžiagos¹⁶.

2.2. Terminas *sąvoka* taip pat vartojamas su žodžiais ar žodžių junginiais, kuriais įvardijama sąvokos vartojimo erdvė (**ERDVĖ** + *sąvoka*), t. y. mokslo ar praktinės veiklos sritis, teorija, koncepcija, tematika ir panašiai, pvz.:

„Materija – gamtos filosofijos sąvoka, taikoma apibūdinti visam tam, kas egzistuoja gamtoje.“;

„Lietuvių literatūros lauke įsigali nauji reiškiniai bei socioekonominės sąvokos: produktyvumas, galia, strategijos, interesai, paklausa, pasiūla, pelnas, našumas (esą rašytojui kas treji metai reikia pasirodyti su nauju romanu, kad skaitytojas nepamirštų autoriaus pavardės).“;

„Motinos jautrumas kūdikio signalams – viena kertinių prieraišumo teorijos sąvokų, su kuria visų pirma siejamas kūdikio prieraišumo saugumas.“

Dvi atskiras sąvokos erdves sudaro kurios nors srities teorija ir praktika (plg. atributinius junginius *teorinė sąvoka* ir *praktinė sąvoka*), pvz.:

„Procesinė forma – viena iš kertinių baudžiamojo proceso teisės teorinių sąvokų.“

Sąvokos vartojimo erdvė nusakoma ne tik termino *sąvoka* atributu, bet ir kurio nors *sąvokos* atributo priklausomuoju dėmeniu (tada erdvės įvardijimas atsiduria per vieną ar kelis žodžius nuo termino *sąvoka*, o tai svarbu analizuojant terminus konkordanse), pvz.:

„Žemės plutos tektoninių judesių sukeltų paviršių deformacijų skaitmeniniams rodikliams apibūdinti galima taikyti diferencialinėje geometrijoje paviršių geometrinėms savybėms įvertinti vartojamas sąvokas [1, 2].“

¹⁶ Atributiniai junginiai su įvardžiais (taip pat ir skaitvardžiais) čia nenagrinėjami, nes straipsnio problematikos kontekste neatrodo aktualūs.

2.3. **VEIKSMAS + *sąvoka***. Termino *sąvoka* atributas tekstyne yra dalyvis arba veiksmažodinis būdvardis. Sąvoka jais apibūdinama pagal tam tikrą veiksmą, pvz.:

„Neabejotina, kad tiek sąvoka „įrodymų visuma“, tiek sąvoka „įrodymų pakankamumas“ yra vertinamosios sąvokos, kurias skirtingi subjektai gali vertinti skirtingai.“;

„Pažinimo išdava metafizinėje epistemologijoje siejamos su reiškinių esmę perteikiančiomis sąvokomis, teiginiais, pasižyminčiais universalumu, istoriniu pastovumu, objektyvumu, teisingumu.“;

„Optimalaus kraštovaizdžio, kaip ir jo siekimo proceso – optimizacijos, samprata sietina su nemažai pagrindinių ir išvestinių sąvokų, kurios sudaro plačiai išsišakojusią ir painią filosofinę sistemą.“

Peržvelgus skirtingus dalyvius ir veiksmažodinius būdvardžius, einančius termino *sąvoka* atributais, galima teigti, kad sąvoka dažniau yra pasyvi ypatybės turėtoja (objektas) nei aktyvi (subjektas). Sąvoka apibūdinama pagal:

- vartoseną (*pavartota, pradėta vartoti, vartojama, naudojama*),
- atsiradimą (*atsiradusi, pasiūlyta, siūloma, sukurta, [„iš viršaus“] nuleista, perimta, surasta, rekomenduota, išmokta*),
- užimamą padėtį sistemoje ar vartosenos erdvėje (*paplitusi, išpopuliarėjusi, (ne)priimtina, pravarti, nepriklausoma, konkuruojanti, neigianti, išvestinė; pateikta, įtraukta, nurodyta, aptinkama, (ne)minėta, įkomponuota, išsprūstanti*),
- žmogaus intelektualinę veiklą (*suprantama, apibrėžiama, interpretuojama, nagrinėjama*),
- funkciją (*vertinamoji, apibendrinamoji, apibendrinanti, apibrėžianti, aiškinanti, artikuluojanti, tipologizuojanti, reprezentuojanti, siejanti, KĄ perteikianti, tarpininkaujanti*),
- vertinimą (*skambi, nusisekusi, išplėtotą, konceptualizuojama, KĄ primenanti*),
- kitą esminę ar laikiną ypatybę (*KUO esanti, KUO virtusi, KĄ turinti; KĄ dominanti, atitinkama*).

Viename iš tekstyno šaltinių netiksliai vartojami terminai *sąvoka* ir *terminas*, dėl to pirmojo termino atributai tapo veiksmažodiniai būdvardžiai *išplėstinė* ir *sudėtinė*, plg.:

„Kadangi šis terminas vadovėlyje labai dažnas, kai kur jis pakeičiamas sudėtinėmis sąvokomis viešosios informacijos priemonės arba informacijos priemonės.“

2.4. **TURINYS + *squoka***. Lietuvių mokslo kalbos tekстыne atributais nusakomas sąvokos turinys. Sąvoka apibūdinama tokiais atributais kaip *aiški, tvirta, miglota, abstrakti, abstraktesnė*. Pagal turinio apimtį sąvokos nusakomos atributais *bendra (-oji), pilna, išsami, visapusiška; siauriausia, plati, per plati, platesnė*, pagal sąvokų tarpusavio santykį – *analogiška, skirtinga, priešinga, antinominė*. Keletas pavyzdžių iš tekstyno:

„Korupcijos reiškiniai tokie sudėtingi, jos formos skirtingose pasaulio valstybėse tokios įvairios, kad dabar yra abejojama, ar apskritai įmanoma suformuluoti bendrą, visapusišką korupcijos sąvoką.“;

„Tiesa, galiojančioje Įstatymo redakcijoje atsisakyta tiesioginės nuorodos į abstrakčią valstybės reikmių sąvoką, pereinant prie konkrečių išlikusio nekilnojamojo turto išpirkimo atvejų išvardijimo.“;

„Šlapimo organų infekcija (ŠOI) – tai plati sąvoka, apimanti tiek dažniausiai pasitaikančias mikrobines inkstų ir šlapimo organų ligas (ūminį ir lėtinį pielonefritą, cistitą, uretritą ir kt.), tiek būkles, kai yra kliniškai reikšminga bakteriurija (>105/ml), bet nėra inkstų ar šlapimo organų infekcinės ligos požymių <...>.“

Terminas gali turėti daugiau nei vieną reikšmę. O *squoka*? Lietuvių mokslo kalboje sąvoka apibūdinama ir būdvardžiais *vienareikšmė, daugiaprasmė*, vadinasi adresantų laikoma kaip galinti turėti ne vieną reikšmę ar prasmę, o tai reiškia, kad reikšmė ar prasmė suvokiama ne tik kaip termino, bet ir kaip sąvokos kategorija:

„Bet ir pasirinkus vieną kyla nemažai problemų: nėra vienareikšmių sąvokų, neaiški jo vieta tarp kitų psichinių reiškinių ir kt.“

A. Gudavičius teigia, kad „[s]ąvoka įvardijame pasaulio elementų pažintinį aspektą, o reikšmė – komunikacinį. Kai kuriose sferose tų aspektų turinys gali ir sutapti, pavyzdžiui, mokslo terminologijos sferoje, o kitoje – sutapti iš dalies“ (Gudavičius 2012: 112). Vadinasi, jei mokslo terminijoje sąvoka ir reikšmė gali sutapti, tai daugiareikšmė sąvoka neegzistuoja, kaip neegzistuoja daugiareikšmė reikšmė.

2.5. **VERTINIMAS + *squoka***. Tiriamojo termino atributu taip pat nusakomas įvairus kitoks, nei aptartas, sąvokos vertinimas. Dažnai tiesiog apibūdinama sąvokos vertė ir vieta tarp kitų sąvokų (tiek tam tikroje srityje, tiek konkrečiame tyrime ar tekste). Tai matyti iš tokių atributų kaip *pagrindinė, kertinė, pamatinė, esminė, vadovėlinė, fundamentali, svarbi, svarbiausia, reikšmingesnė, aktuali, populiari, „madinga“, specifinė* ir kt., pvz.:

„Pagrindinės sąvokos pateiktos minimaliai matematizuotai, daugiausia dėmesio skiriama aptariamų reiškinių ir jų aiškinimui taikomų modelių fizikinei esmei atskleisti.“;

„Paradokso esmė ta, kad pasauliniame ekonomikos moksle tai yra vadovėlinė sąvoka, tačiau „vidutinis“ lietuvis jos nėra girdėjęs.“;

„Lietuvoje galioja daugybė įstatymų ir kitų teisės aktų, kurie ne tik skirti konkrečiai socialinei grupei, bet ir dažnai beveik tik šios grupės tinkamai suvokiama dėl įvairių tokiuose įstatymuose vartojamų specifinių sąvokų, taip pat dėl to, kad tik specialiai susipažinusi asmenų grupė suvokia, kodėl apskritai yra keičiamas ar naikinamas įstatymas, kokia to prasmė.“

Sąvoka taip pat apibūdinama pagal sudėtingumą (*elementari, neproblemiška, kuklesnė*, „*pompastiška*“; *dvilypė, kompleksinė* (plg. *sudėtinė*), *multidimensinė; sintetinė*), pagal padėtį erdvėje (*statiška, dinamiška*), tinkamumą ([*analitiškai*] *netiksli*, [*politiškai*] *neteisinga*), įvairias kitas ypatybes (*simbolinė, kritiška* ir kt.), pvz.:

„Todėl teisininkai vietoj be galo „pompastiškos“ sąvokos „globalizacija“ (kartais ta pačia reikšme kalbama net apie „universalizaciją“), daug dažniau vartoja kuklesnes sąvokas ir kalba apie teisės „tarptautiskumą“.“;

„Stebėjimo vienetu, kuris yra tiesioginis kodavimo vienetas, pasirinkta simbolinė sąvoka (prasmė), kurios „fizinė“ išraiška yra žodis (jo leksinė forma) arba žodžių junginys (jų leksinės formos).“

2.6. LAIKAS + *sąvoka*. Sąvoka lietuvių mokslo kalboje apibūdinama pagal laiką. Tai matyti iš termino *sąvoka* junginių su būdvardžiais *nauja, sena, antikinė, moderni* ir sudėtinių junginių, pvz.:

„Galbūt pasaulis per paskutinius penkiasdešimt metų taip smarkiai pasikeitė, kad mes tik iš įpratimo toliau vartojame senas sąvokas joms visiškai netinkančiai tikrovei apibūdinti.“;

„Valstybės informacinė erdvė yra *moderni sąvoka*, kurios atsiradimą derėtų sieti su informacinės revoliucijos ir globalizacijos procesais.“;

„Žiloje senovėje įstatymai buvo labai žiaurūs vaikams – toleruojamas naujagimių žudymas, pametimas, vaiko gyvybė pagal to meto visuomenės sąvokas buvo bevertė.“

2.7. VIETA + *sąvoka*. Konkreti (ar konkretesnė už sąvokos erdvę) vieta tiriamojoje medžiagoje nusakoma sudėtiniais junginiais – per termino *sąvoka* veiksminio apibūdinimo atributą. Ta sąvokos vieta yra konkretus tekstas ar tekstų rūšis, pvz.:

„Direktyvoje vartojama sąvoka statybos produktas – tai bet koks produktas, kuris yra pagamintas ir skirtas nuolat įmontuoti į statinius.“;

„Prieškario Lietuvos periodikoje dažnai aptinkamos sąvokos – tautos dvasia, tautinis judėjimas, pilietinis veiklumas, nacionalinė vienybė ir kt. – rodo pasaulėžiūros, priskiriamos jaunai tautinei visuomenei, universalų paplitimą.“

Vienintelis tekстыne rastas vientisinis atributinis junginys, kuriame galima įžvelgti sąvokos vietą, yra *intelektinė sąvoka*, plg. platesnį kontekstą:

„Kita vertus, žodžiai tiesiogiai žymi daiktus ne absoliučiu pastarųjų pavidalu, o tokius, kiek šie daiktai jau yra suvokti intelekto bei turi juos reprezentuojančias intelektines sąvokas.“

Čia jau kalbama apie pirminę – abstrakčiąją – sąvokos vietą, o jos pasirodymas tekste – antrinė, konkrečioji vieta.

2.8. AUTORIS + sąvoka. Sąvoka apibūdinama pagal autorių gana retai. Greta raiškos polinkių taip gali būti ir dėl to, kad sąvokos autorius dažnai nežinomas arba jis moksliniame diskurse nėra svarbus. Sąvoka apibūdinama tiek pagal individualų (dažniau), tiek pagal kolektyvinį autorių, pvz.:

„Pasitelkę R. Barthes'o sąvoką, galime sakyti, kad balandis yra tas punctum, įduriantis P. Süskindo herojų, sujudindamas jo sukurtą ramaus gyvenimo projektą.“;

„Vakarų Europos šalių ir JAV mokslininkų sąvoka „nusikaltėlio asmenybė“ nėra plačiau vartojama.“;

„Vaiko aktyvumo neribojo, nevaržė eksperimentatoriaus sąvokos, t. y. tyrimų kategoremų aparato turinys.“

Iš pastarojo pavyzdžio matyti, kad autorius yra ne tik sąvokos kūrėjas, bet ir vartotojas. Sąvoka apibūdinama pagal autorystę ne tik vientisiniuose, bet ir sudėtinuose žodžių junginiuose ar žodžių junginių grandinėse, pvz.:

„Europos vaidmens tarptautinėje politikoje konceptualizavimo vertybiniais kriterijais pradžia yra laikoma prieš 30 metų François Duchêne (1972) pavartota pilietinės galios sąvoka.“;

„Retorinius kūrybos laisvės diskursus viešojoje erdvėje tikslinga aptarti pasitelkiant Pierre'o Bourdieu išplėtotą lauko (champ) sąvoką.“

Iš tekstyno žodžių junginių matyti, kad sąvoka gali būti kažkieno sukurta, pavartota, išplėtotą, pasiūlyta, pateikta, interpretuojama ir kt.

2.9. **KALBA + *squoka***. Vos keli sąvokos atributai ją apibūdina pagal kalbą. Ir tai natūralu, nes mokslo sąvokos, būdamos pažinimo ar žinių vienetai, paprastai nesiejamos su konkrečia kalba. Tačiau, kaip teigiama lietuvių perimtame tarptautiniame terminologijos standarte, „[v]is dėlto joms turi įtakos socialinis ir kultūrinis fonas, kuris dažnai lemia skirtingą tikrovės skaidymą sąvokomis“ (LST ISO 1087-1:2005). Nenuostabu, kad rasti kalbamos vartosenos pavyzdžiai yra iš socialinių ir humanitarinių mokslų tekstų:

„Kai kuriais atvejais etniškumas išties yra lietuvių, rusų ir daugelio kitų Rytų Europos kalbų sąvokos „tautybė“ atitikmuo.“;

„Tačiau vertinant iš mokslinių pozicijų vis dėlto yra laikoma, kad įvaizdžio samprata kilusi iš lotynų sąvokos „imago“, kuri turi dvi reikšmes – „imitari“ (imituoti) ir „aemulor“ (kažko siekti) (Rebel, 1998).“

Kyla įtarimas, kad pastarajame pavyzdyje terminas *squoka* supainiotas su terminu *terminas* arba *žodis*.

2.10. **OBJEKTAS + *squoka***. Sąvoka taip pat, nors ir retai, apibūdinama pagal objektą, pavyzdžiui, *ideologinė, teritorinė, erdvinė, specialios kategorijos, daiktų*. Platesnis kontekstas:

„Nagrinėjant tarpukario periodiką, pirmiausia buvo kreipiamas dėmesys į tai, kaip to laikotarpio spaudoje buvo traktuojama Mažosios Prūsų Lietuvos istorija, kokios vartotos teritorinės sąvokos ją apibūdinant.“;

„Bandymai teisinio teksto tyrimą grįsti išskirtinai jį sudariusių gramatinių teiginių analize nebuvo rezultatyvūs, todėl nuo XX a. teisės tyrėjai vartoja teisės normos – specialios kategorijos sąvoką apibūdinti smulkiausią teisės sudedamąją dalį, išsiskiriančią savarankiškumu.“

2.11. ***Squokos* (= POSESORIUS) + TURIMAS DALYKAS**. Sąvoka kaip posesorius turi (arba ne) įvairių dalykų – vidinių ir išorinių. Tie turimi dalykai, remiantis tiriamąja medžiaga, yra tokie:

- pačių sąvokų elementai ar dalys: *turinys, reikšmė, prasmė, niuansai, rėmai, ribos, dalis*, iš dalies *daugiaprasmiškumas* (plg. **turi daug prasmių*) ir *nevienareikšmiškumas*,
- raiškos elementai: *pavadinimas, vardas, ženklas, formuluotė, apibrėžimas*¹⁷ (*apibrėžtis*),

¹⁷ Kartais tos pačios raiškos junginyje ryškesni priklausymo, kartais objektiniai santykiai – kiekvieną kartą reikia atsižvelgti į kontekstą. Vis dėlto ne visada jaučiamas aiškus skirtumas.

- asmenys: *autorius, kūrėjas, šalininkas* (plg. modelio AUTORIUS + *sąvoka* junginius),
- erdvė: *vieta, kontekstas, prasminis laukas, reikšmių laukas, teminė sritis*,
- su mentaline veikla susiję dalykai: *komentarai, klausimai, tyrimų strategijos, traktuotė*,
- vartosenos ir istorijos dalykai: *vartojimo tradicija, genezė, istorinė atmintis*,
- įvairūs kiti dalykai: *vedinys, atitikmuo, atspindys, atžvilgis, prizmė, santykis, tarpusavio ryšys, privalumas* ir kt.

Keli konteksto pavyzdžiai:

„Vis dėlto introversijos ir ekstraversijos sąvokų autoriaus Carl G. Jung (1936) pateikiama šių asmenybės tipų samprata vienodai įtikinamą daro ir hipotezė, jog su didesniu motinos jautrumu susiję introversyvieji bruožai.“;

„Toks apibrėžimas nesuteikia aiškos dirvono sąvokos formuluotės, pagal kurią būtų galima fiksuoti faktinius dirvonų plotus.“;

„Tačiau tai nagrinėti reikėtų kitų sąvokų kontekste, neatsiejamų nuo pastarosios, t. y. geosistemų atsparumo (Armand, 1983; Kyprijanova, 1983; Sviržev, 1983).“;

„„Kriminogeninė asmenybė“ yra sąvokos „nusikaltėlio asmenybė“ vedinys ir atspindi subjekto, galinčio padaryti nusikaltimą, taip pat kartotinį nusikaltimą, charakteristiką [6, p. 68].“

2.12. *Sąvokos* (= OBJEKTAS) + VEIKSMAS / BŪSENA arba VEIKSMAS / BŪSENA + *į* / *nuo sąvokos*. *Sąvoka* atributinių junginių gilumoje yra veiksmo ar būsenos objektas¹⁸. Aptariamas terminas vartojamas atributiniuose junginiuose su veiksmožodiniais daiktavardžiais *vartojimas* (*vartosena*), *taikymas*; *supratimas*, *samprata*, *interpretacija*, *traktavimas* (*traktuotė*), *atskleidimas*, *analizė*, *pažiūros (į)*; *apibrėžimas*, *apibūdinimas*, *(pa)aiškinimas*, *išaiškinimas*; *įtraukimas*, *perskyra*, *painiava*, *pakeitimas*, *atskyrimas* (*nuo*), *išplėtimas*, *pertvarkymas*, *sutapatinimas*, *konceptualizavimas*; *kūrimas*, *suformavimas*; *turėjimas* ir kt. (apie sąvoką kaip objektą žr. 3 skyrių), pvz.:

„Tiksliau, antropologija šiuo sąvokų pakeitimu atsisakė etnocentrinio požiūrio, nes sąvokos, tokios kaip gentis, vartojimas rodo tvirtą savęs atskyrimą nuo tiriamų žmonių, t. y. plačiausia prasme tai rodo egzistavusią atskirtį tarp modernios ir vadinamosios primityvios visuomenės.“;

¹⁸ Junginiai, kurių pagrindiniais dėmenimis eina veiksmožodiniai daiktavardžiai, lietuvių kalbotyroje interpretuojami nevienodai (plačiau žr. Pakerys 2006). Čia jie priskiriami prie atributinių junginių.

„Kadangi reglamentuota straipsnio apimtis žurnale neleidžia pateikti visos tyrimo analizės, šiame darbe apsiribosime: šeimos sąvokos samprata, formų įvairovė, šeimų skaičiaus ir dydžio bei sudėties teritorine sklaida 1989–2001 m.“;

„Netikslus sąvokos apibrėžimas pridarė nemažai painiavos tiek tyrėjams, tiek diskutuojantiems.“;

„Antras, ko gero ne mažiau reikšmingas, manytume, yra sąvokos etninė grupė atskyrimas nuo sąvokų rasė ir gentis (tribe), kurios buvo vartojamos iki Antrojo pasaulinio karo.“

2.13. *Sąvokos* (= SUBJEKTAS) + VEIKSMAS / BŪSENA. Sąvoka atributinių junginių gilumoje taip pat yra veiksmo ar būsenos subjektas. Pagrindiniais tokių junginių dėmenimis eina abstraktūs daiktavardžiai *apreptis, apimtis, talpumas, platumas; užuomazgos, raida, kaita; tapatumas, skirtumai; įvairovė, painumas, sudėtingumas* ir kt. (apie sąvoką kaip subjektą plačiau rašoma 4 skyriuje). Aptariamų junginių kontekstas:

„Toku atveju reikia išsiaiškinti „pagrindinių turtinių interesų“ sąvokos apimtį.“;

„Socialinio tinklo sąvokos užuomazgos atsirado apie 1930 m. ir yra sietinos su Moreno, Lewino, Heiderio darbais, kai buvo imtasi nagrinėti, reikšti simboliais ir vaizduoti grafiškai žmonių tarpusavio ryšius.“;

„Priežastis yra kokybės sąvokos sudėtingumas ir platumas, kuriuos lemia didelė kokybės objektų įvairovė ir kokybės veiksnių bei jos sukeltų problemų gausa.“

2.14. *Sąvokų* (= SUDEDAMOJI DALIS) + DARINYS. Dažniausiai tik po kartą pavartoti tokio modelio atributiniai junginiai rodo, kad sąvokos sudaro apčiuopiamus darinius (rodyklę, žodynėlį, žinyną – vadinasi, sąvokos turi raišką) ir abstrakčius (sistemą, derinį), pvz.:

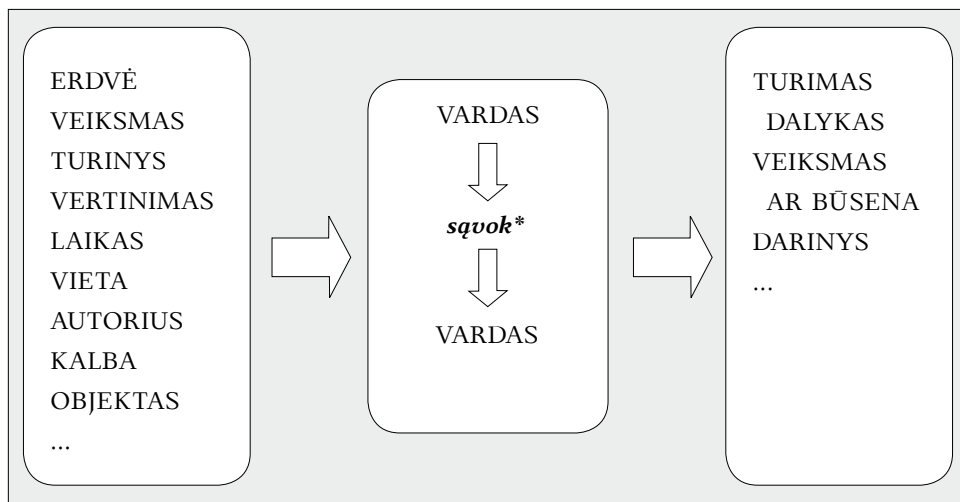
„Pabaigoje pateikiamas naudotos literatūros, kurios modifikuotos ištraukos sudaro šią knygėlę, sąrašas; sąvokų žodynėlis ir rodyklė.“;

„Rašydamas šią knygą remiausi IUPC bei IUPAC rekomenduojama sąvokų ir simbolių sistema, įvairiems skaičiavimams naudojami SI matų vienetai, stengiausi vartoti naujausių mokslo žodynų aprobuotą lietuvišką terminiją.“

Kitokio modelio atributinių junginių tėra nedaug, todėl jie čia neaptariami. Nebent tik galima paminėti, kad sąvokos, kaip ir terminai, yra diskusijų priežastis.

Terminas *sąvoka* (lemuotas) atributiniuose junginiuose apibendrintai pavaizduotas 4 pav. Rodyklės schemoje nukreiptos į pagrindinį junginio dėmenį.

4 pav. Terminas *sqvok** atributiniuose junginiuose

3. SĄVOKA – OBJEKTAS

3.1. Sąvoka, kaip ir terminas, yra **vartojimo objektas**. Terminas *sąvoka* lietuvių mokslo kalboje vartojamas su veiksmažodžių (*tebe*)*vartoti*, *ne*(*be*)*vartoti*, *pavartoti*, (*pri*)*taikyti*, *naudoti*(*s*), *pa*(*si*)*naudoti* formomis, pvz.:

„Visiems šiems procesams apibūdinti jau seniai daug kur vartojama sąvoka „suderinimas“ (angl. harmonization, approximation) bei nauja sąvoka „suderinamumo skatinimas“ (angl. compatibilization).“;

„Nykštuko sąvoka joms taikoma pačia bendriausia, mažo pasakų žmogelio, prasme.“;

„Estetika kaip ir kiti mokslai, pasak R. Ingardeno, gali naudotis sąvokomis tik tada, kai jau yra gautos jų intuityvios duotybės.“

Pagal tekstyną sąvokos dažniau vartojamos nei naudojamos ar taikomos (*vart** apie 6 kartus dažnesnis už *taik** ir 10 kartų – už *naud**).

3.2. Tiriamame tekстыne sąvoka yra **mąstymo, pažinimo ar suvokimo objektas**. Be to, sąvoka tekстыne yra eksplikuojama kaip **tyrimo objektas**, kas nebūdinga terminui *terminas*. Tai galima matyti iš objektinių junginių su veiksmažodžiais *apmąstyti*, *suprasti*, *nesuvokti*, *matyti* „suvokti“, *laikyti*, *traktuoti*, *tapatinti*, *skirti*, *nediferencijuoti*, *asocijuoti*, (*su*)*sieti*, *interpretuoti*, *konceptualizuoti*, *įsigilinti* (*į*), taip pat *nagrinėti*, *tyrinėti*, *ištirti*, *analizuoti*, *atskleisti*, *kildinti*. Keli platesnio konteksto pavyzdžiai:

„Manau, kad tiesioginis susipažinimas su minėtų skirtingų mokyklų idėjomis (taip pat įvairiais cheminės termodinamikos bei fizikinės chemijos vadovėliais) leido man įvairiapusiškiau apmąstyti ir geriau suprasti pagrindines termodinamikos sąvokas bei principus.“;

„Šio pobūdžio darbai buvo panašūs tuo, kad lenkiškumo ir lietuviškumo sąvokas traktavo labai plačiai ir liberaliai.“;

„Ūkininkų kooperacija neturi nieko bendro su „kolektyvizacija“, nors kai kas šias sąvokas tapatina.“;

„Tada ji daugiausia koncentruodavosi į branduolinio saugumo problemas, o atgrasinimo sąvoka dažniausiai buvo nagrinėjama SSRS–JAV branduolinės pusiausvyros kontekste.“

Sąvoka yra objektas, kuriuo remiamasi, vadovaujamasi, kuris pasitelkiamas (junginiai su veiksmažodžiais *pasitelkti, remtis, vadovautis*).

3.3. Sąvoka, kaip ir terminas, yra objektas, kurio ieškoma ir kuris randamas ar gaunamas. Tai matyti iš termino *sąvoka* objektinių junginių su veiksmažodžių *aptikti, atrasti, (ne)rasti, pasirinkti, gauti, atgaivinti* ir kt. formomis, pvz.:

„Parašytuose tekstuose vargu ar atrasime pačią identiteto sąvoką, bet savo tematika tyrinėjimai iš tikro analizuoja atskirus šio reiškinio aspektus.“;

„Modernizacijos idėja ir jos plėtojimas tarpasmeninių santykių raidos analizėje atgaivina intymumo sąvoką, priešpastatant ją socialiniam normatyvumui.“

Termino *sąvoka* junginiai su veiksmažodžiais *pasiūlyti, (ne)pateikti, supažindinti su, pristatyti* ir kt. rodo, kad sąvoka yra davimo objektas. Sąvoka taip pat yra toks objektas, kuris patenka į tam tikrą erdvę – mokslą, sritį, teoriją ir panašiai (*sąvoka* vartojama su veiksmažodžiais *įvesti, įtraukti, priskirti, perimti, priimti*). Sąvokos taip pat galima neišsileisti į tą erdvę arba ją iš jos išmesti: *nepriimti, vengti, atsisakyti, išguiti, šalinti*, pvz.:

„Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatyme korupcijos sąvoka nepateikiama, tačiau jame išvardijami korupciniai nusikaltimai.“;

„Tada buvo įvesta rentgeno, kaip jonizuojančiosios spinduliuotės vieneto, sąvoka.“;

„1999 metais priėmus Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymą [4] valdininkų sąvokos buvo atsisakyta, tačiau Kolektyvinių susitarimų ir sutarčių įstatymo 8 straipsnio 4 dalies redakcija nebuvo pakeista.“

Toje erdvėje sąvoka įteisinama. Tai matyti iš objektinių junginių su veiksmažodžių *pripažinti, įteisinti, įtvirtinti, optimizuoti, pagrįsti* formomis.

Sąvokų kiekis erdvėje yra ribotas, bet tik iš dalies, plg. termino *sąvoka* kolokatus *pakakti, išsiversti*. Platesnio konteksto pavyzdžiai:

„Rytiečių publikacijos Vakarų žurnalams dažnai nepriimamos ne tik dėl „vakariečiams“ negirdėtų analizavimo metodų, bet ir dėl skirtingos terminologijos: sąvoka humusas plačiai vartojama Rytų kraštuose, o vakariečiai labiau pripažįsta sąvokas dirvožemio organinė anglis (DOA) ir dirvožemio organinė medžiaga (DOM).“;

„Iš esmės analogiška ekonominei veiklai sąvoka įtvirtinta ir Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 2 straipsnio 7 punkte, t. y. individualios veiklos sąvoka, kuri, autorių nuomone, yra Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme naudojamos fizinio asmens vykdomos ekonominės veiklos forma.“

Sąvokos taip pat yra vienaip ar kitaip keičiamos – mokslo kalbos tekstyne randami junginiai su veiksmažodžiais (*pra*)plėsti, išplėsti, išplėtoti, papildyti, pakoreguoti, (*pa*)tikslinti. Iš junginių semantikos matyti, kad gali būti keičiama sąvokų apimtis (ekstensija) ar turinys (intensija)¹⁹:

„Toliau parodysime, kad žiniomis grįstos veiklos požiūriu įmonės veiklos sąvoka praplečiama naujais matmenimis ir apima visas veiklos sritis.“;

„Vėliau ši sąvoka buvo patikslinta: tai galimybė iš 160 cm (prietaiso aukščio) matyti gretimą stulpą ne mažiau kaip per 56 cm nuo jo viršaus (1 pav.).“

Terminas *sąvoka* vartojamas objektiniuose junginiuose su veiksmažodžiais *išskirti, atskirti, neatsieti [nuo], supriešinti, priešpastatyti, palyginti*, taip pat (*su*)*grupuoti, sisteminti*. Vadinasi, nustatomi sąvokų tarpusavio santykiai, jos klasifikuojamos ar kaip kitaip išskiriamos iš kitų sąvokų, pvz.:

„Adaptaciją visuomenėje, arba socialinę adaptaciją, pagal santykį su biologine galima aiškinti dvejopai išskiriant pasyviosios ir aktyviosios adaptacijos sąvokas (2 pav.).“;

„Siekta atskirti ir supriešinti lietuvių ir Lietuvos (t. y. istorinės Lietuvos, LDK) sąvokas, kad moderniuosius lietuvių būtų galima pateikti kaip svetimus „tikrajam“ Lietuvai <...>.“

Terminas *sąvoka* sudaro objektinius junginius su nevienareikšmio veiksmažodžio *pakeisti* formomis. Iš platesnio konteksto matyti, kad sąvoka pakeičiama terminu, kita sąvoka, koku nors reiškiniu. Tai, kad sąvoka pakeičiama terminu ar koku nors reiškiniu, t. y. kito plano dalyku, neatrodo logiška – tokia termino *sąvoka* vartosena nėra tiksli, pvz.:

¹⁹ Logikoje skiriamos opozicijos sąvokos apimtis ir sąvokos turinys (žr. Bubelis et al. 2012: 99), terminologijoje – sąvokos ekstensija ir sąvokos intensija (žr. Gaivenis 2002: 28; Kvašytė 2005; plg. Šalkauskis 1991: 25).

„Jo manymu, industrinė visuomenė buvusį uždarą feodalinį luomą pakeičia atviros klasės sąvoka.“

Viename iš tekstyno humanitarinių mokslų šaltinių kontekstas rodo, kad sąvoką atstoja žodis. Tokia vartoseną atspindi tiek lingvistinę, tiek filosofinę sąvokos sampratą:

„Tad tiesiogiai žymėdami daiktus, žodžiai pakeičia šių daiktų sąvokas kaip lygiai tokius pat tiesioginius tų daiktų ženklus.“

3.4. Sąvoka lietuvių mokslo kalboje yra suvokiama kaip **instrumentas**. Junginiai su tokių veiksmažodžiais kaip *nusakyti*, *apibūdinti*, *(iš)reikšti*, *įvardyti* formomis rodo, kad sąvoka (kaip ir terminas) yra laikoma **raiškos priemone**, pvz.:

„Muzikos erdvės struktūrų pavidalas gali būti nusakomas geometrijoje vartojamomis sąvokomis.“;

„Deagrarizacijos sąvoka dažniausiai išreiškiama dirbančiųjų žemės ūkyje skaičiaus mažėjimo tendencija <...>.“;

„Todėl šią poziciją teisingiausia būtų įvardyti sintetine „rimtai-juokingo“ sąvoka.“

Visais šiais atvejais terminą *sąvoka* galima pakeisti terminu *terminas*.

Sąvoka taip pat yra suvokiama kaip vienokios ar kitokios **intelektinės veiklos instrumentas**. Terminas *sąvoka*, pavartotas įnagininko linksniu, sudaro junginius su veiksmažodžiais *apibrėžti*, *operuoti*, *konceptualizuoti*, *pagrįsti*, *pažymėti*, *reprezentuoti*, *pažinti* ir kt. Platesnio konteksto pavyzdžiai:

„Naujausi bažnyčios dokumentai (Vatikano Dievo kulto ir sakramentų kongregacijos „Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas“ bei 2003 m. birželio–rugpjūčio mėnesiais „Bažnyčios žiniose“ spausdinti šio dokumento skyriai) sąvoka pamaldumo praktika apibrėžia privačias arba viešas krikščioniškojo maldingumo apraiškas, kurios nors ir nebūdamos liturgijos dalimi harmoningai dera su ja, tai yra atitinka jos dvasią, normas ir ritmą.“;

„Nors skamba gana miglotai, tačiau faktiškai šia sąvoka mėginama naujai konceptualizuoti jau anksčiau tarptautinių santykių studijose suformuluotą ir iki šiol gana plačiai nagrinėjamą idėjų galios tarptautinei politikai problemą.“;

„Kitaip tariant, žodžiai žymi esinius, kurie jau yra pažymėti ir reprezentuoti sąvokomis.“

Kaip instrumentas *sąvoka* tiriamame tekстыne vartojama su gana įvairiais veiksmažodžiais, tačiau tokio tipo objektinių junginių jame palyginti nedaug.

3.5. Kaip ir terminas, sąvoka yra **kalbinės veiklos objektas**. Termino *sąvoka* kontekstiniai partneriai rodo, kad kalbinės veiklos tikslas – sąvokos turinio atskleidimas ((iš)aiškinti, paaiškinti, (ne)apibrėžti, apibūdinti, aptarti, nusakyti) arba jos pavadinimas (įvardyti), pvz.:

„Dokumento sąvoka kartais nėra išaiškinta net ir tada, kai baudžiamuosiuose įstatymuose, pavyzdžiui, Ispanijos Karalystės BK, Vokietijos Federacinės Respublikos BK, yra specialūs skyriai, skirti išaiškinti pagrindines baudžiamuosiuose įstatymuose vartojamas sąvokas.“;

„Čia pagrobimo sąvoka apibūdinama neatsiejamai nuo pasisavinimo sąvokos.“;

„Siekdami taisyklingos inžinierių lietuvių kalbos ugdymo tikslų, autoriai, įvardydamiesi sąvokas, pirmumą teikė lietuvių kalbai.“

Sąvoka yra ne tik kalbinės veiklos, bet ir apskritai – **raiškos objektas**. Tai galima grįsti sąvokos junginiais su veiksmazodžių (ne)suformuluoti, neišreikšti, eksplikuoti, žymėti formomis²⁰.

„Dž. Blėkas taip pat suformulavo labai svarbią šiluminės talpos sąvoką ir pirmasis išmatavo kai kurių medžiagų šilumines talpas, garavimo ir lydymosi šilumas.“;

„Kita vertus, pastariesiems tarpininkaujant, žodžiai žymi ir sąvokas.“

Netipiška tekstyne objektinė termino *sąvoka* vartoseną su veiksmazodžiu *versti*. Rasti du tokios vartosenos pavyzdžiai:

„Būtina pažymėti tai, kad oficialiame šios Direktyvos vertime į lietuvių kalbą [4], verčiant iš anglų kalbos sąvoką „cogeneration“, neteisingai pavartota sąvoka „termofikacija“ vietoj „kogeneracija“.“;

„Johannui Georgui Sulzeriui bei Heinrichui Christophui Kochui šias sąvokas iš lotynų kalbos išsivertus į vokiečių kalbą bei pritaikius garsų meno realybei – muzikos komponavimo bei analizavimo praktikai, gautas toks vokiškasis analogas: Anlage („plano“) – Ausführung („išpildymo“) – Ausarbeitung („išbaigimo“).“

Tokia vartoseną rodo, kad sąvoka yra suvokiama kaip vertimo objektas, o tai prieštarauja pačiai sąvokos kaip mąstymo ar pažinimo, o ne kalbos vieneto sampratai. Iš platesnio konteksto matyti, kad čia *sąvoka* yra pavartota vietoj termino *terminas* arba *žodis*.

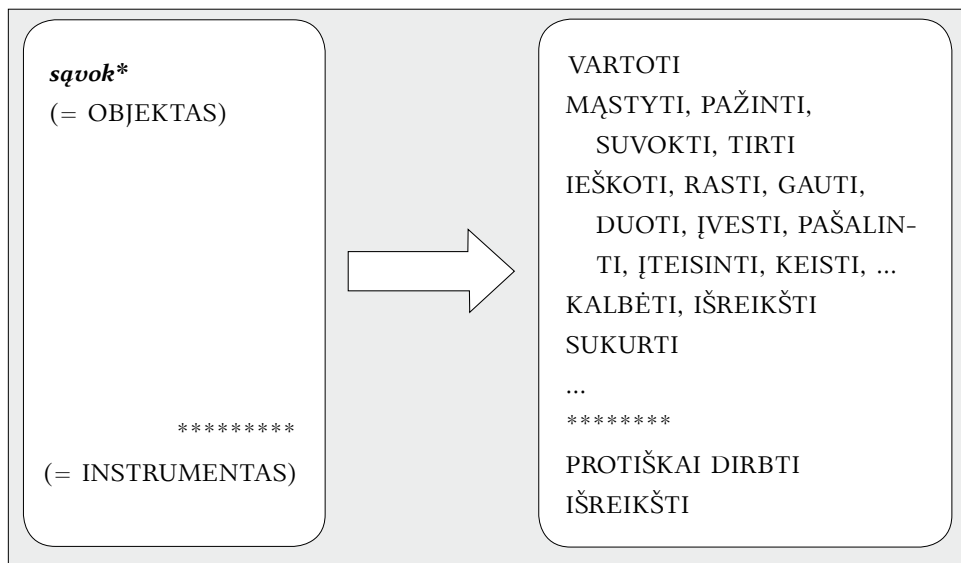
²⁰ Bassey Edem Antia pabrėžia (išskiria kaip vieną iš sąvokų kriterijų), kad sąvoka gali egzistuoti ir be simbolių (tiek kalbinių, tiek ir ne kalbinių), bet jie būtini komunikacijai (Antia 2000: 82).

3.6. *Sąvoka* – **rezultatas**. Terminas *sąvoka* vartojamas objektiniuose junginiuose su veiksmožodžiais *sukurti*, „*nukalti*“, *išrasti*, nors tokia vartoseną tere pavienė. Visgi reikšminga, kad sąvoka suvokiama kaip kūrinys (dirbiny), pvz.:

„Mes patys išradome „tikslą“ sąvoką: tikrovėje nėra tikslo...“

Tekstyne rasta ir daugiau termino *sąvoka* objektinės vartosenos atvejų, tačiau čia aptariami tik tipiškiausi, dažniausi ir šiam tyrimui aktualiausi. Sąvoka kaip objektas pavaizduota 5 pav.

5 pav. Terminas *sąvok** objektiniuose junginiuose

4. SĄVOKA – SUBJEKTAS

4.1. Visų pirma, sąvoka kaip subjektas kažką **apima** (junginiai su veiksmožodžiu *apimti*, po vieną kartą su *neapimti* ir *neaprepti*, žr. 2 pav.). Platesniame už žodžių junginį kontekste nusakoma sąvokos apimtis (ekstensija). Toks nusakymas padeda užtikrinti sėkmingą mokslinę komunikaciją. Keli vartosenos pavyzdžiai:

„Sorbcijos sąvoka apima daug įvairių sulaikymo procesų ir mechanizmų, dėl kurių radionuklidai sukimba su uolienu paviršiumi ar kitų medžiagų paviršiumi, pvz., molio mineralų, kurie gali būti ant plyšių paviršiaus.“;

„Artimojo lauko sąvoka apima radioaktyviųjų atliekų pakuotę, kapinyną kartu su atliekų konteinerius supančiais inžineriniais barjeriais ir kapinyno už-

sandarinimo elementais, taip pat apima dalį kapinyną supančių uolienų (sutrikdyta zona).“;

„Be to, antroji korupcijos sąvoka neapima korupcijos privačiame sektoriuje.“

4.2. Terminas *sąvoka* vartojamas subjektiniuose junginiuose su veiksmažodžiais (*ne*)*turėti*, *įgauti* ir *prarasti* formomis – sąvoka yra **turėtoja** ir **gavėja**²¹. Iš platesnio konteksto matyti, kad sąvoka turi prasmę, reikšmės (dar plg. yra *daugiareikšmė*), vietą, aspektą, tradiciją, elementų ir kt., turi ar įgauna prasmę, neturi vietos, prasmės, paranda populiarumą, pvz.:

„Sąvoka „Lietuvos saugumas“ per se neturi prasmės be konkrečių subjektų, su kuriais yra kuriamas ar prieš kuriuos yra nukreiptas.“;

„Sąvoka dirvonas įvairiose srityse turi specifines reikšmes.“;

„Instinkto sąvoka prarado populiarumą ir nustojo, su nedidelėmis išimtimis (pvz., Gnepp, 1977), būti taikoma žmogui dėl daugelio priežasčių (žr. Viliūnas, 2005).“

Netikėta pasirodė, kad sąvokai priskiriama konotacija, kuri įprastai laikoma kalbos vieneto elementu. Iš platesnio konteksto susidaro įspūdis, kad tai įmantravimo pasekmė:

„Be to, ši sąvoka turi temporalines konotacijas: tai momentas, akimirka.“

4.3. Sąvoka **keičia ar tiesiog užima tam tikrą padėtį erdvėje** – terminas *sąvoka* vartojamas su intransityvinių veiksmažodžių *atsirasti*, *kilti*, *atsidurti*, *įsiterpti*, *išsprūsti*, *susipinti*, *neišnykti*, *įsitvirtinti*, *įsigalėti*, *vyrauti*, *persikloti* ir kt. formomis, pvz.:

„Ši sąvoka sudarė pagrindą atsirasti sąvokai „kriminogeninė asmenybė““;

„Jo teorijos centre atsidūrė iš Lukâcso perimta Weltanschauung ar vision du monde („pasaulėžiūra“) sąvoka.“;

„„Pilietinės galios“ sąvoka neišnyko ir iš šiuolaikinių ES integracijos studijų.“

Beje, sąvoka ne tik keičia padėtį, bet ir pati **keičiasi**:

„Skaitmeninio kartografavimo sąvoka sparčiai keičiasi vystantis technologijoms ir plečiantis skaitmeninių kartografinių duomenų taikymo sričiai.“

4.4. Sąvoka atlieka tam tikras **funkcijas ar atsitiktinius veiksmus**. Tai matyti iš grupės subjektinių junginių su tranzityviniais veiksmažodžiais (*nu*)*rodyti*, *nustatyti* (*ribas*) (plg. *neriboti*, *nevaržyti*), *orientuoti*, *ilustruoti*,

²¹ Taip pat rasta objektinių junginių su veiksmažodžiais (*pri*)*skirti*, *suteikti*, kuriuose sąvoka yra gavėjas.

reikšti, pažymėti, padėti (paaiškinti), tarpininkauti, pateikti (žinias); sudaryti (pagrindą), paskatinti (atsirasti), produkuoti, kelti (sunkumų), dominti ir kt., nors su tuo pačiu veiksmažodžiu tekstyne dažniausiai terasta tik po vieną junginį, pvz.:

„Nepažįstamojo sąvoka nurodo asmenį, kuris yra arti (fizinio nuotolio prasme), tačiau nepriklauso aplinkai ar joje esančių kitų asmenų grupei.“;

„Sąvoka „išmokti“ šiuo atveju reiškia ne prievartinį mokymą, o įgūdžių įgijimą tiesioginiame kūrybiniame procese, kuris tęsis ir baigus studijas bei pradėjus darbinę karjerą.“;

„Ši sąvoka pažymi gyvų mikrobinių ląstelių, kurios yra būtina efektyvaus probiotiko sudėtinė dalis, svarbą.“

Tai, kad terminas *sąvoka* pavartotas su veiksmažodžiais *išreikšti* ir *apibūdinti* (dar plg. 1 skyriuje pateiktas *sąvokos* apibrėžtis informacijos žodyne ir Romano Plečkaičio logikos vadovėlyje) vėlgi patvirtina teiginį, kad sąvoka kartais suvokiama kaip raiškos dalykas:

„Ši sąvoka išreiškia Europos sugebėjimą taikiomis priemonėmis skleisti savo pagrindines vertybes už ES ribų.“

4.5. Sąvoka **patiria** įvairias **būsenas**, susijusias su sąvokų tarpusavio santykiu ar sąvokos santykiu su kitais elementais: skiriasi, yra susijusi, sutampa, asocijuojasi ir kt., pvz.:

„Skiriasi ne empiriniai faktai, bet jų supratimo modeliai, sąvokos ir vaizdiniai.“;

„Procedūrinio teisingumo sąvoka yra susijusi ne su sprendimo rezultatais, o su sprendimo priėmimo proceso ypatybėmis.“;

„Informacinės sistemos architektūros ir struktūros sąvokos dažnai sutampa, tačiau architektūra labiau telkia dėmesį į informacinius ir komunikacinius sistemos komponentų ryšius, į ryšių organizavimo būdą (vadinamąjį architektūros stilių).“

Tas pats tekstynas rodo, kad *terminas* vartojamas junginiuose su būsenos veiksmažodžiu *tinka*. Tiriamojoje medžiagoje apie sąvokos (ne)tikimą paprastai nekalbama – rastas tik vienas junginys *sąvokos netinka*, o ir to paties junginio platesnis kontekstas rodo, kad sąvokai priskiriamos termino ypatybės:

„Būtina pažymėti, kad Direktyvos I priedo pavadinime pavartotos sąvokos „cogeneration technologies“ (angliškame tekste) ir „termofikacinės technologijos“ (lietuviškame tekste) netinka įvardyti įvairią technologinę įrangą, minimą šiame priede.“

4.6. Sąvoka yra **kokia nors** – turi (turėjo ar gali turėti) kokybinį požymį²². Tai matyti iš tokio modelio junginių kaip *sąvoka* + [*yra*] / *nėra* / *tampa* / *lieka* POŽYMIŠ. Tas požymis apibūdina sąvoką pagal turinio ypatybę (*plati, aiškesnė, tuščia, reliatyvi, nebaigtinė*²³, *panaši*), laiką (*nauja*) ar kurią kitą vertinamąją ypatybę (*aktuali, viena pagrindinių, nedažna, populiari, nusisekusi*), pvz.:

„Vartosenos sąvoka labai plati; mūsų kalbotyroje jos samprata ir vaidmuo norminimo procese ilgainiui kito.“;

„Socialinės atskirties sąvoka galbūt aiškesnė socialinių struktūrų požiūriu, kur galima išskirti tam tikras sistemas <...>.“;

„Kaip teigia Alderson ir kt., pagrįstumo sąvoka reliatyvi ir nebaigtinė – kuo daugiau skirtingų validumo rūšių nustatoma, tuo pagrįstesnis testas (Alderson 1995, 171).“

4.7. Konkreti (būtent konkreti) sąvoka arba sąvokos yra **kas nors (Y)**: modelis – X *sąvoka* + [*yra*] / *nėra* / *tampa* Y. Tas kas nors (Y) yra tiesiog *elementas, dalis, pradžia* ar panašus labai abstraktus dalykas arba kiek konkretesnis – *kūrinys, derinys, abstrakcija, metafora* ir kt. Vis dėlto vienodi junginiai tekstyne pasitaiko vos po kartą. Keli pavyzdžiai:

„Paskutinės trys sąvokos yra geopolitinės vaizduotės kūrinys.“;

„Tokių kūnų gamtoje realiai nėra, ši sąvoka yra tik abstrakcija.“;

„Antrosios grupės sąvokos – dirbtini (fundamentalių) pirmosios grupės filosofinių kategorijų deriniai, dar visuotinai nepripažinti, bet galintys siauroje mokslo šakoje turėti prasmę ar konkretų aiškinimą.“

4.8. Subjektinių junginių, kuriais būtų įvardijamas tam tikros sąvokos ar sąvokų **egzistavimas** (plg. atitinkamus subjektyvius termino *terminas* junginius (Mitkevičienė 2016: 98)²⁴), beveik nėra:

„Bet ir pasirinkus vieną kyla nemažai problemų: nėra viena reikšmių sąvokų, neaiški jo vieta tarp kitų psichinių reiškinių ir kt.“

²² Subjektiniuose ir predikatyvų junginiuose daikto požymis siejamas su daiktu kalbėjimo akto metu, o atributiniuose junginiuose pagal kalbėjimo aktą neorientuojamas (Bunevičiūtė 1998: 32).

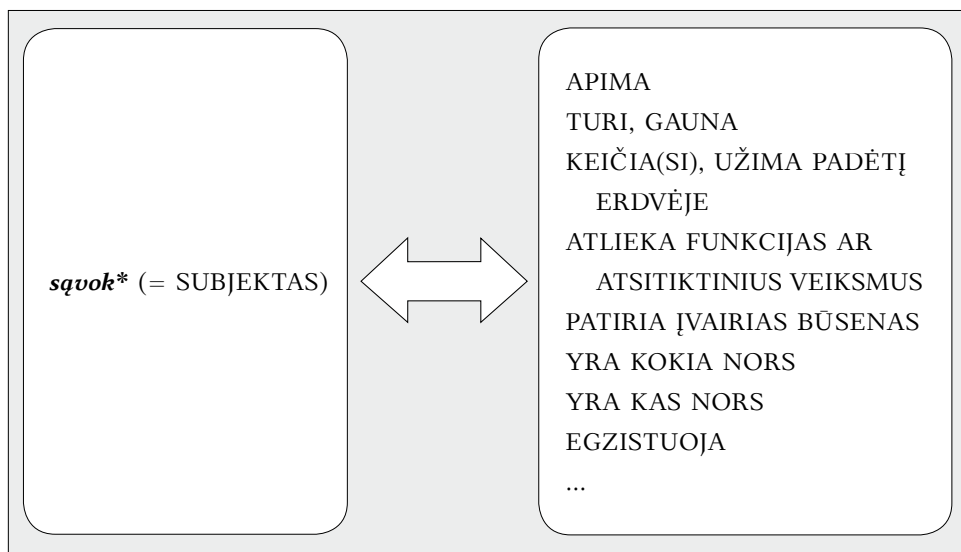
²³ Galima įžvelgti objektyvų atspalvį.

²⁴ Sąvoka gali neturėti termino, bet ne atvirkščiai. Sąvokos prigimtis yra ekstralingvistinė (Roche 2015: 129). Sąvokos įvardijimas yra pirmas žingsnis link to, kad sąvoka įsitvirtintų kaip socialiai naudingas arba tinkamas naudoti vienetą (Sager 1990: 22).

Sqvoka tiriamame tekstyne taip pat vartojama kaip **predikatyvas** (modelis: X + [yra] / *laikoma sqvoka*) arba **aplinkybė** (vietos (*įtvirtinti greta sqvokų*), būdo (*aiškinti per sqvokas*), priežasties (*aišku iš sqvokų*) – beveik visada prielinksninėje arba lyginamojoje konstrukcijoje). Šiame straipsnyje tokia *sqvokos* vartosena plačiau neaptariama.

Subjektinė termino *sqvoka* vartosena pavaizduota 6 pav.

6 pav. Terminas *sqvok** subjektiniuose junginiuose

5. KONJUNKCINĖ VARTOSENĄ

Pasitelkus programą *Antconc 3.4.4w* nustatyta, kad dažniausias *sqvok** kontekstinis partneris (tarp kurių neįsiterpia kiti žodžiai) tiriamame tekstyne yra žodis *ir* (51 vartosenos atvejis, iš jų 40 kartų – po *sqvoka*)²⁵.

Nors ne visais atvejais žodis *ir* atlieka jungtuko funkciją, tačiau padeda automatiškai nustatant kai kuriuos konjunkcinės termino *sqvoka* vartosenos atvejus. Šiame tyrime apsiribota tik tokiais modeliais: *sqvok* ir*, *ir sqvok**, taip pat *sqvok* bei*, *bei sqvok**. Tiriamame tekstyne terminas *sqvoka* sujungiamuoju ryšiu yra susijęs su tokias negriežtas grupes sudarančiais žodžiais ar žodžių junginiais kaip:

²⁵ Aišku, tikėtina, kad lemuoto konkordanso rezultatai būtų kitokie. Pridurtina, kad žodis *ir* irgi dažniausias *termin** kolokatas tame pačiame tekstyne.

- *terminas, simbolis, apibrėžimas, formuluotė* – raiškos vienetų pavadinimai;
- *metodas, teorija, taisyklė, principas, problema, modelis, kintamasis, norma* ir kt. – bendrieji mokslo terminai ar kiti itin abstrakčios reikšmės daiktavardžiai;
- *samprata*²⁶, *vaizdinys, idėja, mitas* ir kt. – įvairių mentalinių darinių pavadinimai;
- *jos matmenys, požymiai* ir kt. – sąvokos dalių ar aspektų įvardijimai.

Keletas pavyzdžių:

„1972 m. UNESCO generalinėje konferencijoje priimta Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija pirmą kartą tarptautiniu mastu įteisino kultūros ir gamtos paveldo sąvokas ir terminus.“;

„Šeimos politikos problemoms ir sąvokoms būdingas neapibrėžtumas.“;

„Vienareikšmiškai įvertinti Ukrainos posovietinio politinio režimo kaitos rezultatus, vartojant „tranzitologijos“ paradigmai būdingas sąvokas bei sampratas, t. y. kaip pavykusią ar nepavykusią demokratizaciją, vargiai įmanoma.“²⁷

6. KONTEKSTINĖ SINONIMIJA

Akivaizdžiausias termino *sąvoka* kontekstinis sinonimas tiriamojoje medžiagoje yra *terminas*. Tai itin gerai matyti, kai šie terminai atsiduria tame pačiame ar gretimuose sakiniuose, pvz.:

„Nors sąvoka „kontekstas“ traktuojama įvairiai, dažniausiai psichologijoje šio termino sampratos pagrindas yra aiškus stimulo ir aplinkos atskyrimas (Davies, 1988; Lochart, 1988; Thomson, 1988).“;

„O etniškumo terminas palieka galimybę (ir net įpareigoja) patį reiškinį interpretuoti su jo niuansais. Todėl analitinėse studijose, autorės manymu, etniškumo sąvoka turi tam tikrų pranašumų.“;

„Įžangoje autorė paaiškina pagrindinius darbe vartojamus terminus, pavyzdžiui, diskurso sąvoką, kuri reiškia šnekamosios kalbos analizę arba daugybę to paties turinio siejamų temų ar pasakymų, formuojančių komunikacinės bendruomenės intertekstualų „pokalbį““;

„Terminą „termodinamika“ pasiūlė ir pirmasis pradėjo vartoti V. Tomsonas – Lordas Kelvinas (W. Thomson – Lord Kelvin), vietoj iki tol R. Klauzijaus (R. Clausius) vartotos mechaninės šilumos teorijos sąvokos.“

²⁶ Nespecialiojoje vartosenoje žodis *samprata* laikomas *sąvokos* sinonimu (žr. SinŽ 2002).

²⁷ Sujungiamuoju ryšiu susijusios žodžių formos vienkų kalbininkų laikomos sujungiamaisiais junginiais, kitų – ne (plačiau žr. Holvoet et al. 2003: 177; Bielinskienė 2010: 16–19).

Nors tokios sinonimijos priežastis veikiausiai estetinė (išvengti monotonijos, kartojimosi), tačiau teksto autorių neatsižvelgiama į tai, kad reikalavimas vengti monotonijos tekste netaikomas terminams (žr. Župerka 1983: 39).

Termino *terminas* vartosenoje vietoj termino *sąvoka* galima išvengti metonimiją (ženklų metonimiją (ženklas vietoj žymimojo dalyko) ar daikto metonimiją (konkretus vardas vietoj abstraktaus)²⁸). Tačiau kaip paaiškinti priešingą reiškinį – kai *sąvoka* atsiduria *termino* vietoje. Tai, neskaitant estetinės priežasties, turbūt tiksliausia būtų grįsti tokiais ekstralingvistiniais veiksniais kaip terminų painiojimas ar neskyrimas, tikslumo stoka, neaiškumas rašikai (beje, tomis pačiomis priežastimis galimi aiškinti ir *termino* pavartojimą vietoje *sąvokos*).

Toliau pateikiami pavyzdžiai aiškiai paremia mintį, kad terminas *sąvoka* vartojamas ne jo terminine reikšme – kontekste jam priskiriami termino *terminas* (arba *žodis*) požymiai, pvz.:

„Aptariamos kai kurios paveldo tradicinės terminijos sąvokos.“;

„Surasti vidurį tarp nesulaikomu srautu iš anglų kalba spausdinamos literatūros plintančių terminų ir siūlomų lietuvių kalbininkų sąvokų yra nelen-gvas uždavinys.“;

„Bendruoju požiūriu specializavimosi, specialisto (šios sąvokos čia vartojamos bendrinės kalbos, o ne kodeksų ir įstatymų apibrėžiama reikšme) poreikis yra nuolatinis šiandienio gyvenimo palydovas.“;

„Leksiniu požiūriu šios sąvokos daryba mažiau siejama su žemės naudojimo pobūdžiu, pavyzdžiui, Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (Dabartinės ..., 1972) dirvonas apibūdintas taip: „dirvonas – apleista, nedirbama, apžėlusi dirva“.“

Sinonimija tradiciškai laikoma kalbotyros kategorija, kalbos vienetų reiškinio. Tiriamojo tekstyno duomenimis, sinonimija būdinga sąvokoms, plg.:

„Prieškario Lietuvos spaudoje sąvokos „tautiškumas“, „tautinė dvasia“, „tautos būdas“ vartojamos sinonimiškai.“

Čia vėlgi sąvokai priskiriama termino ypatybė. Kita vertus, tokią vartoseną būtų galima grįsti sinonimijos samprata logikoje – „lygiareikšmiškumo santykis tarp dviejų ir daugiau išraiškų“ (Plečkaitis 2009: 278), tačiau tada sąvokos turėtų būti laikomos išraiškomis.

²⁸ Apie šias metonimijų grupes plačiau žr. Koženiauskienė 1999: 223–224. Juozas Pikčilingis (1975: 255–258) skyrė „tai, kas apibrėžčiau, vietoj to, kas ne taip apibrėžta“ ir „simbolis vietoj simbolizuojamojo“.

Taigi, nors terminai moksliniame diskurse turėtų būti vartojami tiksliai, neatidumas raiškai, įmantravimas iškreipia termino vartoseną ir galbūt net gali nuvesti prie determinologizacijos.

IŠVADOS

1. Bendrasis mokslo terminas *sąvoka*, tradiciškai laikomas logikos ir filosofijos terminu, vartojamas humanitarinių, socialinių, fizinių, biomedicinos ir technologijos mokslų tekstuose, įtraukiamas į įvairių sričių terminų žodynus.

2. Terminas *sąvoka* lietuvių mokslo kalboje turi atributų ir pats yra atributas, taip pat vartojamas kaip objektas, subjektas, retai – kaip predikatyvas ar aplinkybė.

3. Atributais terminas *sąvoka* apibūdinamas pagal vardą, erdvę, veiksmą, turinio ypatybę, kitą vertinamąją ypatybę, laiką, vietą, autorių, kalbą, objektą ir kt. Terminas *sąvoka* kaip atributas yra antraeilis pavadinimas, taip pat posesorius, sudedamoji dalis, o gilumoje – veiksmo ar būsenos objektas ar subjektas ir kt.

4. Iš objektinių junginių matyti, kad sąvoka yra vartojimo, mąstymo, pažinimo ir suvokimo, taip pat tyrimo, kalbinės veiklos ir raiškos objektas. Jos ieškoma, ji randama, gaunama, duodama, įvedama arba pašalinama, įteisinama, keičiama ar kas kita su ja daroma. Be to, sąvoka dar yra rezultatas, taip pat ir instrumentas – ne tik intelektinės veiklos, bet ir, tirta tekstyno duomenimis, – raiškos. Taip sąvokai priskiriami termino požymiai.

5. Sąvoka kaip subjektas ką nors apima, turi ar gauna, keičia(si) ar užima padėtį erdvėje, atlieka funkcijas ar atsitiktinius veiksmus, patiria įvairias būsenas, yra kokia nors ar kas nors, retai – tiesiog egzistuoja.

6. Iš konjunkcinės termino *sąvoka* vartosenos matyti, kad šio termino koreliatai yra raiškos vienetų pavadinimai (įskaitant terminą *terminas*), bendrieji mokslo terminai ir kiti abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, mentalinių darinių pavadinimai, sąvokos dalių ar aspektų įvardijimai.

7. Terminai *sąvoka* ir *terminas* mokslo kalboje vartojami ne tik konjunkciškai, bet ir kaip kontekstiniai sinonimai. Termino *terminas* vartojimą vietoj *sąvoka* galima aiškinti metonimija. Kontekstinė terminų sinonimiya pateisintina tik tuomet, kai nenukenčia tikslumas ir aiškumas.

8. Terminų vartosenos netikslumai tekstuose iškreipia tyrimų rezultatus, todėl vien iš terminų vartosenos tekstuose negalima spręsti apie tikrąsias tų terminų reikšmes ir jais įvardijamas sąvokas.

PAGRINDINIS ŠALTINIS

CorALit – *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas* (Corpus Academicum Lithuanicum) – <http://coralit.lt> (žiūrėta 2017-07-10).

LITERATŪRA IR PAPILDOMI ŠALTINIAI

- Antia B. E. 2000: *Terminology and Language Planning: An alternative framework of practice and discourse*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bielinskienė A. 2010: *Sujungiamojo ryšio semantika, pragmatika ir vartosenos ypatumai*. Daktaro disertacija, Kaunas. Prieiga per internetą: <https://vb.vdu.lt/object/elaba:1735947/1735947.pdf>.
- Bubelis R. et al. 2012: Bubelis R., Jakimenko V., Valatka V. *Logika 2. Silogistika, klasių logika, daugiareikšmė, modalinė, normų logika, nededukciniai samprotavimai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Bunevičiūtė L. 1998: Atributinių junginių samprata, aprašymo galimybės ir kai kurie požymiai. – *Kalbotyra* 47(1), 29–41.
- CREPh 2000: *Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London: Routledge, 159–160.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- DŽ₆ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Šeštas (trečias elektroninis) patais. ir papild. leid. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (e. leidimas), 2006.
- EPh 2006: *Encyclopedia of Philosophy* 2, Detroit: Thomson Gale, 414–420.
- Faber Benítez P. 2009: The cognitive shift in terminology and specialized translation. – *MonTI: monografias de Traducción e Interpretación* 1, 107–134. Prieiga per internetą: <http://www.redalyc.org/pdf/2651/265119728010.pdf>.
- FŽ 1975: *Filosofijos žodynas*, Vilnius: Mintis.
- FŽ 2002: Halder A. *Filosofijos žodynas*, Vilnius: Alma littera.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Gudavičius A. 2012: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res humanitariae* 10, 108–119.
- Holvoet A. et al. 2003: Holvoet A., Judžentis A. Sujungiamojo ryšio aprašymo pagrindai. – *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1. *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 173–198.
- ISO 704: 2009 *Terminology work – principles and methods*.
- ISO 1087-1:2000 *Terminology work – Vocabulary*. – Part 1. *Theory and application*.
- Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kageura K. 2002: *The Dynamics of Terminology: A descriptive theory of term formation and terminological growth*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kageura K. 2015: Terminology and lexicography. – *Handbook of Terminology* 1, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 45–59.
- Keinys St. 2013: Dėl mokslo terminų vienareikšmiškumo supratimo. – *Terminologija* 20, 47–55.
- Koženiauskienė R. 1999: *Retorika. Iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kvašytė R. 2005: *Mokomasis terminologijos žodynelis*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKIIS – *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema*. – <http://www.lkiis.lki.lt>.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.
- LR terminų bankas. – <http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.search> (žiūrėta 2017-07-22).
- LSDterm – *Lietuvos standartizacijos departamento Terminų bazė*. – <http://www.lsd.lt/index.php?~452282422> (žiūrėta 2017-07-17).
- Marcinkevičienė R. 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Mitkevičienė A. 2016: Terminas kontekste (žodžių junginio lygmuo). – *Terminologija* 23, 73–104.
- Pakerys J. 2006: Veiksma pavadinimo konstrukcija lietuvių kalbos gramatikoje. – *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 4. *Daiktavardinio junginio tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 125–145.
- Pikčilingis J. 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2, Vilnius: Mokslo.
- Plečkaitis R. 2009: *Logikos pagrindai*, Vilnius: Tyto alba.
- raštij.lt – *Integruotų lietuvių kalbos ir raštijos išteklių informacinė sistema*. – www.rastija.lt (žiūrėta 2017-07-22).

- Roche 2015: Ontological definition. – *Handbook of Terminology* 1, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 128–152.
- Sager J. C. 1990: *A Practical Course in Terminology Processing*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Santos C. et al. 2015: Santos C., Costa R. Domain specificity. – *Handbook of Terminology* 1, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 153–179.
- Simonnaes I. 2007: Vague legal concepts: A contradictio in adjecto? – *Indeterminacy in Terminology and LSP: Studies in honour of Heribert Picht*, ed. B. E. Antia, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 119–134.
- SinŽ 2002: Lyberis A. *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Šalkauskis S. 1991: *Raštai 2. Filosofijos ir pedagogikos terminija*. Parengė A. Sverdiolas, Vilnius: Mintis.
- Tatarinovas V. 2006: Татаинов В. А. *Общее терминоведение. Энциклопедический словарь*, Москва: Московский лицей.
- Usonienė A. et al. 2008: Usonienė A., Grigaliūnienė J., Rivitytė B., Būtėnas L., Jasionytė E. Lietuvių mokslo kalbos tekstynas. – *Baltistica* 43(1), 101–114.
- Utkā A. 2009: *Dažninis rašytinės lietuvių kalbos žodynas: 1 milijono žodžių morfologiškai anotuoto teksto pagrindū*, Kaunas: VDU leidykla.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 21, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2012.
- Župerka K. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mokslas.

SAVOKA IN ACADEMIC LITHUANIAN

The paper deals with the usage of the fundamental term of terminology *savoka* ‘concept’ in academic Lithuanian. The research is aimed at establishing the semantic (contextual) partners of this term and its thematic field and to provide an outline of the concept ‘concept’ according to the usage of the term designating it. This is a corpus-based research, the source of which is *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas CorALit* (Corpus of Academic Lithuanian *CorALit*) (publicly available at <http://coralit.lt>). The main methodology of research is semantic analysis of phrases with *savoka*. Conjunctive usage and contextual synonymy of the term *savoka* which reflect paradigmatic relations of this term were also analysed.

The lemma *savoka* was found in the corpus of academic Lithuanian *CorALit* 779 times. It is present in texts from all five fields – the humanities, social sciences, natural sciences, biomedical sciences and technological sciences. In this corpus the term *savoka* is one and a half times more frequent than the terminology term *terminas* ‘term’.

In academic Lithuanian the term *savoka* has attributes and is an attribute itself, it is also used as an object or subject and only sometimes as a predicative or adverbial modifier.

Attributes describe term *savoka* according to name, space, action, content feature, other evaluating feature, time, place, author, language, object, etc. As an attribute term *savoka* is a secondary name, also a possessor or constituent and more deeply – object or subject of an action or a state, etc.

As can be judged from objective phrases a concept is an object of usage, thinking, cognition and perception as well as research, linguistic activities and expression. It is being looked for, found, obtained, given, introduced or eliminated, legitimized, changed or some other actions are performed in its respect. Besides that, a concept is a result as well as an instrument – not only of an intellectual activity, but also, according to the data of the corpus researched, an instrument of expression. Thus, the features of a term are ascribed to a concept.

A concept as a subject includes, has or receives something, it changes something or experiences a change, takes place in space, performs a function or random actions, is in various states, is of some quality or is something, and rarely – simply exists.

It can be observed from the conjunctive usage of *sqvoka* that its correlates are units of expression (including the term *terminas*), general terms of science and other abstract nouns, names of mental formations and parts or aspects of a concept.

The terms *sqvoka* and *terminas* are used in academic Lithuanian not only in conjunction, but also as contextual synonyms. The usage of *terminas* instead of *sqvoka* could be seen as metonymy. Contextual synonymy of terms can be justified only if it doesn't affect precision and clarity.

Inaccurate usage of terms in texts distorts the results of research; therefore conclusions about the true meanings of terms and concepts named using these terms cannot be drawn solely on the basis of term usage in texts.

Gauta 2017-10-16

Asta Mitkevičienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

E. paštas asta.mitkeviciene@lki.lt